

Самчук Л. І.,
завідувач відділу наукової
інформаційно-бібліографічної діяльності
ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського
ORCID ID 0000-0001-7214-1898

**ДУАЛЬНА ОСВІТА – СУЧАСНА ФОРМА ПІДГОТОВКИ
КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНИХ ФАХІВЦІВ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД**
(бібліографічний огляд)

Бібліографічний огляд містить видання, в яких висвітлено історію становлення та розвитку дуальної форми навчання, заснованої на тісній взаємодії закладів освіти і підприємств. Розглянуто специфіку і переваги дуального навчання. Особливу увагу приділено законодавчим засадам професійного навчання в дуальному форматі. Проаналізовано дуальну систему освіти в Німеччині, яка демонструє високі показники якості освіти. Розглянуто досвід країн Європи, зокрема, Данії, Австрії, Іспанії, Молдови, та країн Азії – Китаю, Японії, Казахстану щодо підготовки кваліфікованого й грамотного випускника із сформованими базовими навичками роботи на виробництві.

Зроблено висновок, що дуальна система навчання – це одна з успішних моделей кооперації навчання і виробництва, яка може бути використана як інноваційний тип організації цільової професійної підготовки.

Ключові слова: *дуальна освіта, професійна освіта, навчальні плани і програми, навчання на виробництві, практичне навчання, вибір професії, зарубіжний досвід.*

Samchuk L. I.,
Head of the Department of
Scientific Bibliographic Activity,
V. O. Sukhomlynskyi SSPL of Ukraine
ORCID ID 0000-0001-7214-1898

**DUAL EDUCATION: A MODERN FORM OF TRAINING OF
COMPETITIVE PROFESSIONALS (FOREIGN PRACTICE)**
(bibliographic review)

The bibliographic review covers publications that highlight the history of formation and development of a dual form of education, based on close cooperation between educational institutions and enterprises. The peculiarities and advantages of dual education are considered. The attention is focused on the legislative principles of dual vocational training. The author analyses dual system of education in Germany, which demonstrates high quality of education. The review considers the practice of European countries, in particular, Denmark, Austria, Spain, and Moldova, as well as Asian countries, including China, Japan, and Kazakhstan, concerning professional training of a qualified and competent graduate who acquires basic skills for working at a factory.

It is concluded that dual system of education is one of the successful models of cooperation between training and working at a factory, which can be used as an innovative type of organisation of core professional training.

Keywords: *dual education, vocational education, curriculums and programmes, training at a factory, practical training, choice of profession, foreign practice.*

Інтенсивний розвиток глобалізаційних процесів зумовлює революційні зміни не лише у світі економіки та фінансів, а й на ринку праці та в системі освіти. Як у вітчизняній, так і в зарубіжній теорії й практиці робляться спроби розв'язати проблеми підготовки молоді до вступу й адаптації у світі праці. Останнім часом пріоритет надається тим освітнім технологіям, моделям та інноваціям, які можуть забезпечити високу якість підготовки фахівців та реалізацію освітніх державних стандартів і програм. Одним із перспективних напрямів і одночасно стратегічно важливою технологією організації навчального процесу є дуальна система навчання.

Термін «дуальна система» (від лат. *dualis* – подвійний) введений у педагогічну термінологію в середині 60-х років минулого століття у ФРН. Дуальна форма професійної освіти – це поєднання практичного навчання з частковою зайнятістю на виробництві та навчання в традиційному закладі освіти, взаємодія держави, роботодавців, профспілок і різних громадських об'єднань з підготовки висококваліфікованих кадрів відповідно до потреб ринку праці.

I. НІМЕЦЬКА МОДЕЛЬ ДУАЛЬНОЇ СИСТЕМИ НАВЧАННЯ

У кінці XIX – на початку XX ст. під впливом соціально-економічних й соціокультурних перетворень у західно-європейській педагогіці Німеччини виник реформаторський рух за трудову школу, видатним діячем якого був німецький педагог, автор теорії громадянського виховання Георг Кершенштейнер (1854–1932). Про погляди Г. Кершенштейнера на шляхи реформи школи чітко уявлення дає стаття:

Кершенштейнер Г. Школа будущего – школа работы / Георг Кершенштейнер // Основные вопросы школьной организации / Георг Кершенштейнер. – Петербург, 1920. – С. 80–97.

У народних школах Г. Кершенштейнер вважав за потрібне широко використовувати різні види ремісничої праці, самостійні лабораторні роботи, практичні заняття, ручну працю на уроках загальноосвітніх дисциплін. Все це не мало на меті безпосередню підготовку до занять тією чи іншою професійною діяльністю. Акцент робився на виробленні трудових навичок і моральних якостей, які необхідні працівникові будь-якої професії. Професійна ж підготовка, за Г. Кершенштейнером, має здійснюватися в так званих «додаткових школах для працюючих підлітків», які мають освіту в обов'язку народної школи. Саме Г. Кершенштейнер заклав нову систему фабрично-заводського навчання, яка поєднувала практичну роботу на виробництві з теоретичним навчанням. Ця система стала відомою в багатьох країнах Європи як німецька система дуальної професійної освіти.

Сьогодні процес надання освітніх послуг підприємством у рамках дуальної системи регламентовано законодавчо. Істотні зміни відбулися після набрання чинності Закону про професійну освіту від 14 серпня 1969 р. Для досягнення всебічної професійної дієздатності кадрів у Закон про професійну освіту 2005 р. внесено поправку, якою розширено положення щодо «знань і вмінь» за рахунок введення у законодавче поле поняття «компетенції»:

Reform der beruflichen Bildung : Berufsbildungsgesetz 2005 [Elektronische ressource] // Bundesministerium für Bildung und Forschung. – Textdaten. – Bonn, 2015. – Zugriffsmodus: <https://www.bmbf.de/pub/Berufsbildungsgesetz.pdf> (Datum der Anfrage: 11.12.2018). – Titel vom Bildschirm.

Законодавчі засади професійного навчання Німеччини схарактеризовано у статтях наукового співробітника лабораторії змісту професійної освіти і навчання Інституту професійно-технічної освіти НАПН України, експерта Українсько-німецького проекту «Підтримка реформи ПТО в Україні» Ю. Кравця і старшого викладача кафедри іноземних мов Київського національного університету технологій та дизайну Т. І. Моцюк:

Кравець, Ю. І. Ремісничі палати у системі професійної освіти Німеччини / Юрій Іванович Кравець // Проф.-техн. освіта. – 2010. – № 4. – С. 40–41. – Бібліогр.: 3 назви.

Моцюк, Т. І. Особливості дуального навчання на прикладі системи освіти Німеччини / Моцюк Т. І. // Діалог культур у Європейському освітньому просторі : матеріали II Міжвузів. конф. для інозем. студентів (16 трав. 2017 р., Київ) / Київ. нац. ун-т технологій та дизайну. – Київ, 2017. – С. 94–99. – Бібліогр.: 6 назв.

Колишній глава галузі професійної освіти в Уряді землі Північний Рейн-Вестфалія Бруно Тидеманн у працях:

Тидеманн, Б. Особенности дуальной системы профессионального образования Германии / Б. Тидеманн // Становление и развитие ремесленничества и профессионального ремесленного образования в России : сб. науч. ст. 4-й Междунар. науч.-практ. конф., 5–7 дек. 2011 г., г. Екатеринбург / Рос. гос. проф.-пед. ун-т. – Екатеринбург, 2011. – С. 267–278. – Библиогр.: 12 назв.

Тидеманн, Б. Дуальная система – немецкая форма профессионального образования / Б. Тидеманн // Образование и наука. – 2011. – № 6. – С. 112–123. – Библиогр.: 12 назв.

наголошує, що правову основу для навчання на підприємствах становлять «Положення про організацію професійної підготовки», затверджені Федеральним урядом для кожної професії, і встановлюють, які знання, вміння й навички мають передаватися учням у процесі оволодіння тією чи іншою професією.

У статті:

Яковенко, О. Практична підготовка у вищих навчальних закладах Німеччини: особливості дуальної системи / Олена Яковенко // Порівнял. проф. педагогіка. – 2012. – № 1. – С. 76–81. – Бібліогр.: 8 назв.

описано права та обов'язки, які покладаються з початком виробничого навчання на учня і навчальне підприємство. Навчання в дуальній системі починається з укладення «Договору про виробниче навчання» між майбутнім учнем та власником підприємства. Договір має гарантувати планомірне та раціональне навчання за обраною професією та захищати учня від незаконних дій з боку власника підприємства. Після закінчення процесу навчання складаються випускні іспити для присвоєння професійної кваліфікації.

Дуальна підготовка як складова системи професійної освіти молоді в Німеччині розглядається у статтях:

Бойчевська, І. Роль системи дуальної освіти у професійній підготовці молоді у Німеччині / Ілона Бойчевська // Порівнял.-пед. студії. – 2009. – Вип. 2. – С. 68–74. – Бібліогр.: 11 назв.

Гапонюк, Н. Дуальна підготовка як складова системи професійної освіти молоді / Наталія Гапонюк, Олена Мікосянчик // Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації : матеріали ХІХ Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., 30 листоп. 2016 р. : зб. наук. пр. / Переяслав-Хмельниц. держ. пед. ун-т ім. Григорія Сковороди. – Переяслав-Хмельницький, 2016. – С. 238–240. – Бібліогр.: 5 назв.

Загоруйко, А. О. Розвиток дуальної системи навчання на прикладі Німеччини / Загоруйко А. О., Іващук А. Ю., Колесник М. Ю. // Nowy sposób rozwoju : monografia pokonferencyjna, Poznań, 31.11.2017 / [red. naukowy W. Okulicz-Kozaryn]. – Warszawa, 2017. – С. 227–230. – Бібліогр.: 6 назв.

Петерсен, А. В. Доклад «Подход и опыт разработки профессиональных стандартов в Германии» / А. Вилли Петерсен, Маик Йенсен. – Фленсбург, 2015. – 48 с. – Библиогр.: с. 47–48.

Euler, D. Germany's dual vocational training system: a model for other countries? : a study commissioned by the Bertelsmann Stiftung / Dieter Euler. – Guetersloh, 2013. – 78 p.

І. Бойчевська, заступник декана факультету іноземних мов Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини по роботі з громадськістю, кандидат педагогічних наук, доцент розкриває суть і значення системи дуальної освіти, аналізує взаємозв'язок підприємств та професійних училищ як партнерів у системі дуальної підготовки (табл. 1).

Автор констатує, що якість підготовки молоді в рамках дуальної системи освіти тісно пов'язана з викладацькими кадрами (вчителями, вихователями, майстрами), які мають добре володіти не тільки предметом викладання, а й бути професійно придатними, здатними пробуджувати інтерес учнів до вдосконалення фахової майстерності за обраною професією впродовж усього трудового життя. Для цього відповідно до чинних вимог вони навчаються та систематично підвищують кваліфікацію у спеціальних навчальних закладах і на курсах, складають іспити на знання методик професійної освіти та їх процесуального застосування, що забезпечує високий рівень їхньої професійної й педагогічної компетентності та здобуття права на викладання.

Професійне училище та підприємство як партнери в рамках дуальної системи професійної підготовки молоді

Професійне училище	Підприємство
<ul style="list-style-type: none"> • Теоретичне навчання, що організується державою • Навчання проводять викладачі • Навчання у формі занять • Надаються професійно-теоретичні й загальні знання • Основа – навчальні плани земель 	<ul style="list-style-type: none"> • Практичне навчання, що організується приватними підприємствами • Навчання проводять кваліфіковані працівники • Навчання у формі занять і праці • Надаються професійні знання • Основа – рамковий навчальний план

У праці науковців Національного університету біоресурсів і природокористування України А. Загоруйко, А. Іващук, М. Колесник проаналізовано досвід системи дуальної освіти в Німеччині на прикладі Вищої дуальної школи Гера-Айзенах, яка має 1060 підприємств-партнерів – надійних і перевірених роботодавців. Кожен партнер має перспективний план підготовки та підвищення кваліфікації на кілька років уперед.

Особливості німецької дуальної системи професійної освіти і навчання, які роблять її ефективною і популярною не тільки в Німеччині, а й у світі, визначено у статті Х. Кресса, кандидата економічних наук, старшого наукового співробітника Федерального інституту професійної освіти ФРН (м. Бонн) і К. Єсеніної, доктора педагогічних наук, провідного наукового співробітника Центру професійної освіти Федерального інституту розвитку освіти Росії (м. Москва):

Кресс, Х. «Старая дама в очень современном интернациональном платье» (немецкая дуальная система профессионального образования и обучения в Германии и в мире) / Кресс Ханнелоре, Есенина Екатерина Юрьевна // Образование и наука. – 2015. – № 8. – С. 34–49. – Библиогр.: 4 назв.

Авторами побудовано узагальнену модель дуальної професійної освіти і навчання (рис. 1).

Схарактеризовано особливості підходів різних країн (Словаччини, Італії, Південної Кореї та ін.) до адаптації позитивного досвіду Німеччини для розвитку власних систем професійної освіти. Зазначено, що Міністерство освіти і наукових досліджень Німеччини спільно з GOVET (Бюро міжнародного співробітництва в галузі професійної освіти і навчання) підтримує європейські робочі групи в Словаччині, Латвії, Італії, Греції, Португалії та Іспанії, а також співпрацює з Китаєм, США, Південною Африкою і Мексикою через відповідні паралельні міністерства. У рамках цієї діяльності запускаються пілотні проекти з експериментального впровадження елементів дуальної системи, які в разі успіху можуть бути поширені на всю країну.

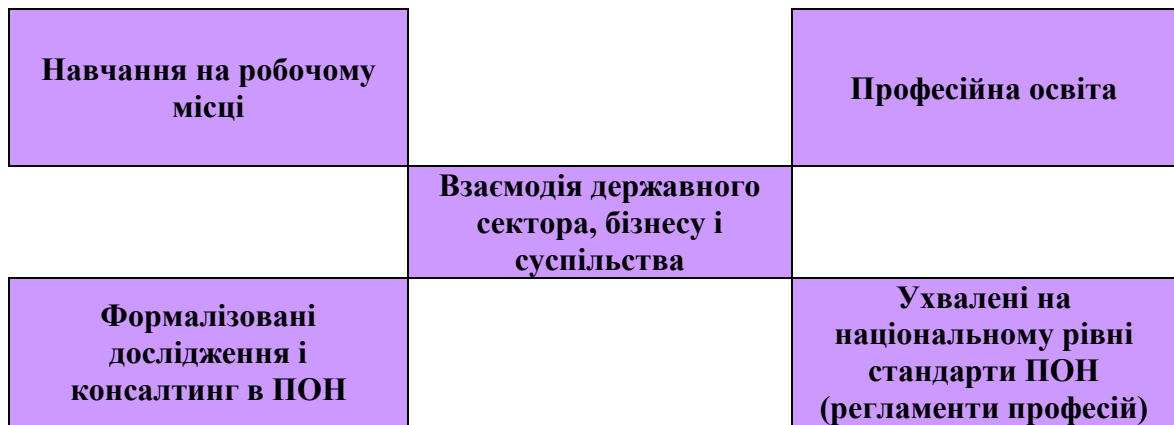

Рис. 1. Німецька модель дуальної професійної освіти і навчання (ПОН)

Сьогодні в розвинених країнах світу професійна орієнтація вважається не тільки неодмінною умовою успішного адаптування пересічних громадян до економічних, організаційно-технічних та соціальних змін, що постійно відбуваються в суспільстві, а й ефективним засобом формування й розвитку якісної робочої сили. Особливості підготовки молоді до вибору професії у Німеччині, зокрема у федеральній землі Північний Рейн-Вестфалія, розкрито у праці:

Криstopчук, Т. Діагностика професійної спрямованості особистості: досвід Німеччини / Тетяна Криstopчук // Неперерв. проф. освіта: теорія і практика. – 2017. – Вип. 3/4. – С. 130–136. – Бібліогр.: 11 назв.

Автором представлено модель переходу від школи до професії, що передбачає проходження кількох кроків (рис. 2).

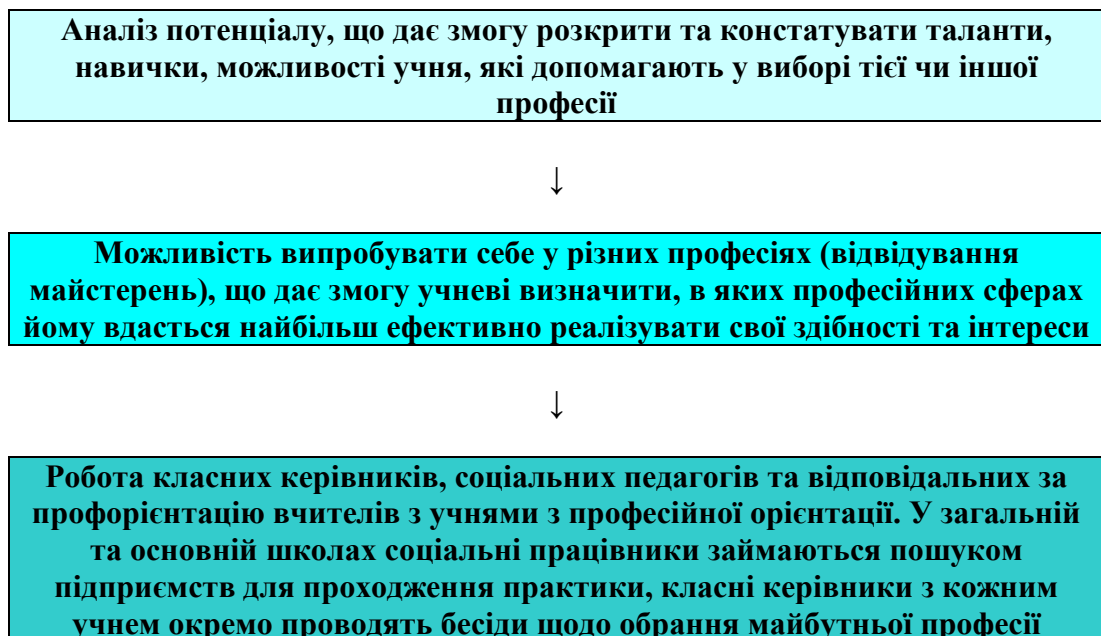

Рис. 2. Модель переходу від школи до професії

Особливостям дуальних навчальних програм та їх практичної складової присвячено працю дослідника та експерта з питань дуальної освіти Ульріха Мілла:

Мілл, У. Дуальне навчання: досвід Німеччини / Мілл Ульріх ; ред. та допов.: Олена Давліканова, Ніна Світайло // Маркетинг в Україні. – 2016. – № 6. – С. 53–62.

Автор зазначає, що вищими навчальними закладами Німеччини пропонуються 1563 програми дуального навчання, що мають свої особливості, з урахуванням яких їх можна поділити їх групи (табл. 2).

На основі досвіду Університету Зіген (Universität Siegen) (федеральна земля Нордрейн-Вестфалія) та Університету кооперованої освіти (Cooperative University або Berufsakademie) акцентовано увагу на необхідності налагодження співпраці освітніх закладів з підприємствами або адміністративними установами для максимального врахування потреб вишу, підприємства та студентів.

Таблиця 2

Групи програм дуального навчання

Група	Кількість програм	Зміст
Duale Studiengänge mit Berufsausbildung	763	Дуальне навчання з професійною підготовкою
Studiengänge mit vertiefter Praxis	943	Дуальне навчання з поглибленою практикою передбачає навчання в освітньому закладі та на підприємстві/в установі, але не передбачає здобуття професійної освіти (сертифіката)
Дуальні програми	143	Студенти можуть обрати форму дуального навчання – із професійною підготовкою чи із поглибленою практикою

Відповідно до §25 і §28 Закону про професійне навчання підготовка фахівців на навчальному підприємстві здійснюється тільки за визнаними державою професіями, перелік яких щорічно публікується Федеральним міністерством освіти і науки. Основні питання організації професійної підготовки майбутніх фахівців у процесі дуального навчання розглянуто у працях:

Гарасюта, В. М. Особливості професійної підготовки інженерів у німецьких ВНЗ у системі дуальної освіти / Володимир Гарасюта // Педагогіка вищої та середньої школи : зб. наук. пр. / Криворіз. держ. пед. ун-т. – Кривий Ріг, 2013. – Вип. 39. – С. 299–302. – Бібліогр.: 6 назв.

Максимчук, В. С. Професійна підготовка майбутніх фахівців соціальної сфери у вищих навчальних закладах Німеччини : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Максимчук Валентин Спиридонович ; НАПН України, Ін-т вищ. освіти. – Київ, 2014. – 20 с.

Пилипенко, О. П. Ветеринарна освіта в дуальній системі професійної підготовки Німеччини / Пилипенко О. П., Лисий В. // Nowy

sposób rozwoju : monografia pokonferencyjna, Poznań, 31.11.2017 / [red. naukowy W. Okulicz-Kozaryn]. – Warszawa, 2017. – С. 18–21. – Бібліогр.: 7 назв.

Пристая, О. Д. Практична підготовка фахівців для деревообробної галузі: дуальний формат / О. Д. Пристая, О. В. Врублевська // Вісн. Вінниц. політехн. ін-ту. – 2016. – № 1. – С. 148–154. – Бібліогр.: 16 назв.

Oleskova, H. H. Dual education as the peculiarity of specialized training of nursing personnel in Germany / Halyna Oleskova // Порівнял. проф. педагогіка. – 2017. – № 7. – С. 86–92.

The Effectiveness Dual System Education Program at 3 and 4 Year Vocational High School on Improving Mechanical Engineering Student Achievement / Amiruddin, Djoko Kustono, Syamsul Hadi, Djuanda // Proceedings of the International Mechanical Engineering and Engineering Education Conferences (IMEEEEC 2016), East Java, Indonesia, 7–8 October 2016 / ed. Poppy Puspitasari [et al.]. – East Java, 2016. – Vol. 1778, Iss. 1. – P. 030037-1–030037-5.

У дослідженні В. Максимчук констатовано, що важливе значення для професійної підготовки працівників соціальної сфери Німеччини має інтеграція теоретичного і практичного навчання – дуальна система, що передбачає два місця навчання – підприємство (установу) і професійну школу. Професійна практика, або рік «професійного навчання», має особливе значення для формування практичних умінь і навичок, пов'язаних з оволодінням майбутньою професією. Розглянуто досвід діяльності закладів вищої освіти, які здійснюють підготовку фахівців соціальної сфери. Наприклад, значну увагу приділено Білефельдській вищій школі з історії та соціології (Північний Рейн-Вестфалія), де запроваджено дуальне навчання, що дає змогу поєднувати відвідування вищої школи і блоки практики в соціальних закладах.

У статті Г. Олеськової проаналізовано особливості фахової підготовки сестринського персоналу з догляду за хворими, дітьми і людьми похилого віку. Акцентовано увагу на ролі практичного наставництва у процесі фахової підготовки сестринського персоналу. Розглянуто заклади практичного й теоретичного навчання, в яких здобуває освіту німецький сестринський персонал, зокрема спеціалізовані сестринські школи (Altenpflegeschule, Gesundheits-und Krankenpflegeschule, Gesundheits-und Kinderkrankenpflegeschule). Зроблено висновок, що професійна педагогіка, яка є найбільш розвинутим напрямом у Німеччині, сприяє більш ефективній організації навчального процесу та підготовці фахівців високої кваліфікації.

Фахівцями Федерального інституту професійного навчання (м. Бонн) підготовлено бібліографічний покажчик, у якому вміщено інформацію про видання, що висвітлюють питання підготовки навчальних програм для дуальної освіти. Хронологічні рамки дібраного матеріалу – 2011–2017 рр.

Langenkamp, K. Duale Studiengänge Zusammenstellung aus : Literaturdatenbank Berufliche Bildung : Version: 3.0, Oktober 2017 / Karin Langenkamp, Markus Linten. – Bonn : Bundesinstitut für Berufsbildung, 2017. – 27 s. – (Auswahlbibliografie).

У Німеччині видається журнал «Duales studium» (рис. 3), на сторінках якого подано інформацію про університети, професійні коледжі і компанії, у яких можна здобути освіту за дуальною формою навчання.

Duales studium : studium mit berufsausbildung. Ausgabe 2017/2018 / Institut für Wissenschaftliche Veröffentlichungen. – Hamburg, 2018. – 338 s.

Рис. 3. Обкладинка журналу «Duales studium»

Найбільш популярними сайтами (рис. 4), на яких представлено всі дуальні спеціальності Німеччини, є:

Ausbildung & Duales studium [Elektronische ressource] // Continental. The Future in Motion. – Textdaten. – Hannover, 2018. – Zugriffsmodus: <https://www.continental-corporation.com/de/karriere/schueler> (Datum der Anfrage: 11.12.2018). – Titel vom Bildschirm.

Duales-studium [Elektronische ressource] // Ausbildung.de. – Textdaten. – [Bundesrepublik Deutschland], 2018. – Zugriffsmodus: <https://www.ausbildung.de/duales-studium/> (Datum der Anfrage: 11.12.2018). – Titel vom Bildschirm.

Duales.de [Elektronische ressource]. – Textdaten. – [Bundesrepublik Deutschland], 2018. – Zugriffsmodus: <https://www.duales.de/> (Datum der Anfrage: 11.12.2018). – Titel vom Bildschirm.

Wegweiser-Duales-Studium [Elektronische ressource]. – Textdaten. – [Bundesrepublik Deutschland], 2018. – Zugriffsmodus: <https://www.wegweiser-duales-studium.de/> (Datum der Anfrage: 11.12.2018). – Titel vom Bildschirm.

Рис. 4. Найбільш популярні сайти, на яких представлено всі дуальні спеціальності Німеччини

II. РЕАЛІЗАЦІЯ ДУАЛЬНОЇ ОСВІТИ В КРАЇНАХ ЄВРОПИ

Дуальна система навчання успішно впроваджується і в країнах Європи. Законодавчо-нормативне забезпечення соціального партнерства у професійній освіті Австрії відображено у Федеральному законі про професійну освіту Австрії (Berufsausbildungsgesetz), прийнятому у 1969 р. Останні зміни та доповнення до закону внесено у 2018 р.:

Berufsausbildungsgesetz (BAG) [Elektronische ressource] : Bundesgesetz vom 26. März 1969 über die Berufsausbildung von Lehrlingen : idF BGBl. I № 32/2018 // WEKA. Arbeitsrecht online. – Textdaten. – Wien, 2018. – Zugriffsmodus: <https://www.weka.at/arbeitsrecht/Vorschriften/Berufsausbildungsgesetz> (Datum der Anfrage: 11.12.2018). – Titel vom Bildschirm.

У статті:

Креденець, Н. Законодавчо-правові аспекти функціонування соціального партнерства у професійній підготовці фахівців сфери послуг Австрії та Німеччини / Надія Креденець // Пед. науки: теорія, історія, інновац. технології. – 2017. – № 5. – С. 35–49. – Бібліогр.: 11 назв.

проаналізовано федеративні і земельні закони про професійну освіту Австрії. Розглянуто ключові аспекти взаємодії міністерств та освітніх об'єднань для налагодження співпраці на міністерському, регіональному, локальному та міжнародному рівнях. Зроблено висновок, що всі соціальні партнери приймають рішення й несуть спільну відповідальність за професійну підготовку майбутніх фахівців.

Дослідницею Австрійського фонду розвитку М. Лангалер презентовано досвід професійної освіти в країні, розглянуто особливості підготовки фахівців у дуальній системі навчання та перспективи її застосування в інших країнах:

Langthaler, M. The transfer of the Austrian dual system of vocational education to transition and developing countries. An analysis from a developmental perspective / Margarita Langthaler ; Austrian Foundation for Development Research. – Vienna, 2015. – 44 p.

Правові основи дуальної професійної освіти (Formación Profesional Dual) в Іспанії встановлюють Королівський указ (1529/2012) та Закон про якість освіти (2013):

Real Decreto 1529/2012, de 8 de noviembre, por el que se desarrolla el contrato para la formación y el aprendizaje y se establecen las bases de la formación profesional dual [Recurso electrónico] : Ministerio de la Presidencia «BOE» núm. 270, de 9 de noviembre de 2012 : Referencia: BOE-A-2012-13846 : Texto Consolidado : Última modificación: 11 de marzo de 2014 // BOE : Agencia Estatal Boletín Oficial del Estado. – Datos de texto. – Madrid, 2012. – 9 nov. (№ 270). – Modo de acceso: <https://www.boe.es/buscar/pdf/2012/BOE-A-2012-13846-consolidado.pdf> (Fecha de apelación: 11.12.2018). – Título de pantalla.

Ley Orgánica 8/2013, de 9 de diciembre, para la Mejora de la Calidad Educativa [Recurso electrónico] : Texto Refundido con LO 2/2006 de

Educación BOE n°.295, de 10/12/2013 // BOE : Agencia Estatal Boletín Oficial del Estado. – Datos de texto. – Madrid, 2013. – 10 dic. (№ 259). – Modo de acceso: <https://www.boe.es/boe/dias/2013/12/10/pdfs/BOE-A-2013-12886.pdf> (Fecha de apelación: 11.12.2018). – Título de pantalla.

Спеціалістом Центру європейських ініціатив та досліджень у Середземному морі О. Хомс:

Homs, O. La implantación en España de la formación profesional dual: perspectivas / Oriol Homs // Revista Internacional de Organizaciones. – 2016. – № 17. – P. 7–20.

проаналізовано сучасний стан професійної освіти в Іспанії, зазначено, що вона поділяється на середню і вищу (табл. 3).

Таблиця 3

Рівні професійної освіти в Іспанії

Рівні освіти	
Професійна середня освіта (рівень училища/коледжу) = grado medio	Професійна вища освіта (рівень технікуму) = grado superior

Grado medio (професійна середня освіта). Кожен модуль цієї програми має практичну спрямованість і ставить за мету підготовку студента до трудової діяльності. Після опанування програми випускник отримує диплом техника (молодшого спеціаліста). Невід’ємною частиною реалізації програми є проходження виробничої практики. Навчання за програмою триває 1 або 2 роки залежно від обраного напрямку і модуля навчання.

Grado Superior (професійна вища освіта). Навчання за цією програмою сприяє формуванню глибоких знань у різних професійних сферах. Після закінчення програми студент отримує диплом молодшого спеціаліста. З урахуванням останніх тенденцій ринку праці в програмах приділено значну увагу вивченню іноземних мов. Окрім того, успішне опанування програми дає можливість випускникам навчатися за програмою Бакалаврат (Grado) в іспанських вузах.

Питанням розвитку дуальної системи навчання в країні присвячено такі праці:

Con d de dual: investigación sobre la implantación del sistema dual en la formación profesional en España / Fernando Marhuenda-Fluixá, María José Chisvert-Tarazona, Davinia Palomares-Montero, Javier Vila // Educar. – 2017. – Vol. 53, Iss. 2. – P. 285–307.

La implantación de la Formación Profesional Dual en España: Certezas e incertidumbres / Equipo de investigación: María José Chisvert, Davinia Palomares, Germán Gil, Javier Vila ; University of Valencia (UVEG). – Valencia, 2015. – 43

Викладачами Університету Валенсії (University of Valencia) здійснено дослідження щодо запровадження системи в навчальний процес закладів освіти Іспанії. Зокрема, виокремлено низку проблем, з якими стикаються

компанії, які надають робочі місця студентам, (відсутність інформації про дуальне навчання тощо), та шляхи їх розв'язання (участь у підготовці студентів тощо) (табл. 4).

Таблиця 4

**Проблеми, з якими стикаються компанії-роботодавці,
та шляхи їх розв'язання**

Dificultades y Oportunidades para la empresa		Sí	No
Dificultades de la empresa por hacer FPD	Falta de conocimiento de la FPD	99 (77,3%)	29 (22,7%)
	Falta de tiempo para tutorizar a los estudiantes No cumplen las condiciones exigidas	48 (37,5%)	80 (62,5%)
	No disponen de puestos de trabajo a cubrir desde la FPD	18 (14,1%)	110 (85,9%)
	No disponen de puestos de trabajo a cubrir desde la FPD	50 (39,1%)	78 (60,9%)
	Falta de interés por parte de las empresas por no ver las ventajas	46 (35,9%)	82 (64,1%)
	El tamaño de la empresa no permite disponer de personal para dedicarse a formar	61 (47,7%)	67 (52,3%)
Oportunidades para la empresa por hacer FPD	Participa de una formación del alumnado	97 (72,9%)	36 (27,1%)
	Reflexiona sobre sus procesos productivos al transmitirlos al alumnado en prácticas	27 (20,3%)	106 (79,7%)
	Le permite realizar procesos de selección mejor que los de la FCT	101 (75,9%)	32 (24,1%)
	Les permite disponer de mano de obra varata	53 (39,8%)	80 (60,2%)
	Mayores ventajas fiscales	18 (13,5%)	115 (86,5%)

У дослідженнях:

Pineda Herrero, P. La FP Dual en los centros educativos: visiones del profesorado Informe ejecutivo / Pilar Pineda Herrero, Laura Arnau Sabatés, Anna Ciraso Calí ; Alianza para la FP Dual. – Barcelona (España), 2017. – 39 p.

Las empresas y la FP Dual en España : Informe de situación 2016 / Alianza para la FP Dual. – Barcelona (España), 2016. – 18 p.

проаналізовано діяльність Альянсу з дуального професійного навчання (Alianza para la FP Dual), який є державною мережею понад 750 компаній, навчальних центрів та установ, що займаються підвищенням професійного рівня молоді.

Дослідниками Університету Ла-Корунья (Universidade da Coruña) та Університету Сантьяго-де-Компостела (Universidade de Santiago de Compostela) здійснено порівняльний аналіз між німецькою дуальною системою навчання та іспанською моделлю професійної освіти:

Rego Agraso, L. Formación profesional dual: comparativa entre el sistema Alemán y el incipiente modelo Español = Vocational Dual Education System: comparison between the German model and the new Spanish vocational training / Laura Rego Agraso, Eva M. Barreira Cerqueiras, Antonio F. Rial Sánchez // Revista Española de Educación Comparada. – 2015. – № 25. – P. 149–166. – DOI: 10.5944/reec.25.2015.14788.

Директором Інституту професійно-технічної освіти НАПН України – доктором педагогічних наук, професором, членом-кореспондентом НАПН України В. Радкевич проаналізовано данську систему професійної освіти і навчання, яка ґрунтується на трьох принципах, одним з яких є дуальне навчання. Згідно з ним, періоди теоретичного навчання (приблизного 1/3 часу) чергуються з періодами практичної підготовки на підприємстві (2/3 часу). Завдяки цьому принципу студенти набувають теоретичних, практичних, загальних та особистісних навичок, необхідних для ринку праці.

Радкевич, В. О. Професійна освіта і навчання в Данії / В. О. Радкевич // Проф.-техн. освіта. – 2013. – № 4. – С. 57–58 ; 2014. – № 1. – С. 54–55.

Автор констатує, що для розширеного доступу молоді до системи професійної освіти і навчання в Данії існує значна кількість програм з оволодіння частковими та більш практично орієнтованими кваліфікаціями. Необхідність створення таких програм зумовлена наявністю значної кількості молоді з низьким рівнем знань і вмінь. Це стосується дітей іммігрантів та біженців, які недостатньо добре вміють читати, писати, рахувати тощо. Для цієї категорії молоді в Данії пропонують короткострокові програми професійної підготовки, програми оволодіння частковими кваліфікаціями, програми «учнівства», початкової професійної підготовки, ознайомлювальні програми.

Принципи організації неперервної професійної освіти Данії схарактеризовано А. Роляк, кандидатом педагогічних наук, доцентом кафедри іноземних мов Подільського державного аграрно-політехнічного університету:

Роляк, А. О. Організація неперервної професійної освіти: данський контекст / Роляк А. О. // Молодий вчений. – 2018. – № 5. – С. 79–82.

Автор наголошує, що виробнича практика в системі професійної підготовки має свої особливі риси, притаманні лише цій країні. Студенти мають право самостійно обирати підприємство, на якому вони хотіли б працювати, а професійна практика поділяється на дві частини – активну (практичну) і пасивну (теоретичну).

Теоретичне підґрунтя педагогічної освіти, в основу якої покладено динамічну концепцію «дуальності», що передбачає можливість здобувати базову професійну підготовку двома шляхами – в університетах (академічна освіта) та у педагогічних коледжах (загальнопрофесійна освіта), проаналізовано у праці:

Роляк, А. Професійна підготовка вчителя народної школи в Данії: теоретичні засади / Ангеліна Роляк // Педагогічна освіта і наука в умовах

класичного університету: традиції, проблеми, перспективи : зб. наук. пр. / Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. – Львів, 2013. – Т. 1 : Підготовка педагогічних кадрів у вищій школі: виклики, проблеми, динаміка змін. – С. 411–429.

Зокрема, визначено сутнісну основу системи підготовки вчителя в Данії. Автором розглянуто опорні концепції (особистісно орієнтована, дослідно орієнтована, практико-орієнтована), на основі яких будується сучасна дуальна модель педагогічної освіти в Данії. Констатовано, що концепції є теоретичним фундаментом ідеї професійної підготовки вчителя у вищому навчальному закладі як ефективного процесу формування «бази знань вчителя» за концепцією вченого, педагога, організатора освітньої справи й громадського діяча Лі Дж. Шульмана¹.

Нормативно-правовою базою професійної підготовки фахівців у системі дуального навчання в Республіці Молдова є:

Стратегия развития образования на 2014–2020 годы «Образование – 2020» [Электронный ресурс] : утв. Постановлением Правительства Республики Молдова от 14 нояб. 2014 г. № 944 // *Registrul de stat al actelor juridice al Republicii Moldova*. – Текст. дан. – Кишенев, 2014. – Режим доступа: <http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=355494&lang=2> (дата обращения: 11.12.2018). – Загл. с экрана.

Положение об организации программ профессионально-технического образования в форме дуального образования [Электронный ресурс] : утв. Постановлением Правительства Республики Молдова от 22 янв. 2018 г. № 70 // *Registrul de stat al actelor juridice al Republicii Moldova*. – Текст. дан. – Кишенев, 2018. – Режим доступа: <http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=373978&lang=2> (дата обращения: 11.12.2018). – Загл. с экрана.

Зокрема, «Положення...» передбачає модернізацію нормативної бази з дуальної освіти відповідно до європейських стандартів, встановлює основні елементи дуального навчання та час, наданий для теоретичної і практичної підготовки. Визначено також права і обов'язки суб'єкта господарювання та професійно-технічного навчального закладу, майстра-інструктора на виробництві і навчального закладу, а також учня.

Тенденції професійної підготовки фахівців в системі дуального навчання в Молдові висвітлено у працях:

Колари, О. Учащиеся дуальной системы обучения будут получать стипендии и зарплаты [Электронный ресурс] / Ольга Колари // *Monitorul Fiscal FISC.MD*. – Текст. дан. – Кишенев, 2018. – Режим доступа: <https://monitorul.fisc.md/editorial/uchaschiesya--dualnoy-sistemy->

¹Shulman L. S. Those Who Understand: Knowledge Growth in Teaching. *Educational Researcher*. 1986. Vol. 15, № 2. P. 4–14.

[obucheniya-budut-poluchat-stipendii-i-zarplaty.html](#) (дата звернення: 11.12.2018). – Загл. с екрана.

Романов, А. Дуальное образование стало реальностью [Электронный ресурс] / Александр Романов // Экономическое обозрение. Логос пресс. – Текст. дан. – Кишенев, 2018. – 14 сент. (№ 33). – Режим доступа: http://www.logos.press.md/1247_07_1/ (дата звернення: 11.12.2018). – Загл. с екрана.

Damaschin, M. Învățământul dual, tot mai aproape de implementare / Marina Damaschin // Monitorul Fiscal. FISC.md. – Date de text. – Chișinău, 2018. – Modul de acces: <https://monitorul.fisc.md/editorial/invatamantul-dual-tot-mai-aproape-de-implementare.html> (data recursului: 11.12.2018). – Titlul de pe ecran.

III. ДУАЛЬНА ФОРМА НАВЧАННЯ: ДОСВІД КРАЇН АЗІЇ

Досвід впровадження дуальної системи Німеччини є зразком і для азійських країн. Зокрема, проблема взаємодії ринку праці й освітніх послуг в Японії розглянуто в працях:

Дяків, О. В. Механізми регулювання взаємодії освіти та ринку праці: зарубіжний досвід / Оксана Дяків // Вісн. Нац. акад. держ. упр. при Президентіві України. Серія: Державне управління. – 2011. – № 3. – С. 264–267. – Бібліогр.: 8 назв.

Овчарик, З. Д. Переваги дуальної системи освіти у вищих навчальних закладах / Овчарик З. Д. // Четверта міжнародна науково-практична конференція «Відкриті еволюціонуючі системи» (20–21 травня 2016 року): зб. пр. / ВП НУБіП України «Ніжинський агротехнічний інститут». – Ніжин, 2016. – Ч. 1. – С. 31–34. – Бібліогр.: 6 назв.

Як зазначає З. Овчарик, одним із найважливіших напрямів державного регулювання взаємодії освіти і ринку праці є проведення політики управління людськими ресурсами, випереджальне формування кадрового потенціалу, що забезпечить у майбутньому можливості країни успішно конкурувати на світових ринках (табл. 5).

Таблиця 5

Моделі управління людськими ресурсами

Підхід	Японські організації
«Людський капітал»	Великі вкладання в навчання. Загальне навчання. Неформалізована оцінка.
«Трудовий ринок»	На першому місці – внутрішні фактори. Довготермінове наймання. Неспеціалізована драбина просування.
«Відданість організації»	Контакти, що резюмуються. Зовнішні стимули. Групова орієнтація в роботі.

Констатовано, що японська система внутрішньофірмової підготовки не передбачає подальшого працевлаштування тих, хто навчався за цими програмами. Програми поєднують практичну підготовку на робочому місці з аудиторною підготовкою у професійних закладах – два дні навчання та три дні праці на робочому місці. Така практика підготовки дістала назву «японська стилізована дуальна система», головна мета якої – надати молодим людям можливість для набуття практичних компетенцій, які б відповідали сучасним потребам бізнесу підвищеного рівня складності, запобігали частій зміні місця роботи молоддю, працевлаштуванню за погодинним контрактом або безробіттю.

Етапи становлення та розвитку дуального навчання в Китаї розглянуто в дослідженнях кандидата педагогічних наук Лю Чжияня:

Лю Чжиянь. Регионализация профессионального образования Китая в условиях его реформирования : автореф. дис. ... канд. пед. наук : специальность 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Лю Чжиянь ; ФГБОУ ВО «Забайкальский государственный университет». – Улан-Удэ, 2018. – 24 с.

Лю Чжиянь. О развитии дуального образования в профессиональном образовании Китая / Лю Чжиянь // Ученые записки ЗабГУ. Сер.: Профессиональное образование, теория и методика обучения / Забайкальский гос. ун-т. – Чита, 2016. – Т. 11, № 6. – С. 74–79. – Библиогр.: 10 назв.

Автор зазначає, що період з 80-х рр. ХХ ст. по 2005 р. є пошуковим етапом – дуальна освіта не здійснювалася в повномасштабному варіанті. У 2006–2014 рр. професійна дуальна освіта стає поширеною в Китаї, оскільки країна перебувала на стадії індустріалізації нового типу, що потребувало великої кількості висококваліфікованих працівників. Нині в Китаї створено безліч пілотних професійних освітніх установ.

Разом з тим автор констатує, що, незважаючи на успіхи, існують деякі негативні чинники, які перешкоджають впровадженню дуальної освіти: негативний вплив традиційних підходів, що виявляються в акценті на книжкових знаннях і недооцінці практики; відсутність ефективних законодавчих основ і правового забезпечення; незбалансований стан розвитку професійних освітніх установ; величезна територія Китаю (відомо, що не в кожному регіоні існують умови для розвитку дуальної освіти).

Зроблено висновок, що розвиток системи дуальної освіти має ґрунтуватися на національних особливостях і реальних умовах освітніх установ.

Підставою до впровадження дуального навчання в Республіці Казахстан була заява Президента Республіки Н. Назарбаєва в рамках візиту до Федеративної Республіки Німеччини в 2012 р. про намір казахстанської сторони впровадити систему підготовки професійно-технічних кадрів на основі німецької дуальної моделі. Для розвитку цього напрямку в Казахстані до Трудового кодексу внесено нову статтю «Дуальне навчання» (стаття 119), Законом «Про освіту» передбачено теоретичне навчання в коледжах і

виробниче – на підприємстві в співвідношенні 40/60, реалізується Дорожня карта дуальної системи навчання, затверджено Правила організації дуального навчання.

Трудовой кодекс Республики Казахстан [Электронный ресурс] : от 23 нояб. 2015 р. № 414-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.01.2019 г.) // Параграф : информ. система. – Текст. дан. – Алматы, 2018. – Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38910832#pos=4;-150 (дата обращения: 01.02.2019). – Загл. с экрана.

Об образовании [Электронный ресурс] : Закон Республики Казахстан от 27 июля 2007 г. № 319-III (с изменениями и дополнениями по состоянию на 04.07.2018 г.) // Параграф : информ. система. – Текст. дан. – Алматы, 2018. – Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30118747 (дата обращения: 11.12.2018). – Загл. с экрана.

Дорожная карта дуальной системы образования, предусматривающая создание учебных центров повышения квалификации и переквалификации при производственных предприятиях и их участие в подготовке ВУЗами и колледжами специалистов [Электронный ресурс] : утв. постановлением Правительства Республики Казахстан от 15 окт. 2014 г. № 1093 (с изменениями, внесенными постановлением Правительства РК от 05.02.2015 г. № 42) // Tengrinews.kz : актуальные новости в любое время. – Текст. дан. – Алматы, 2016. – Режим доступа: https://tengrinews.kz/zakon/pravitelstvo_respubliki_kazahstan_premier_ministr_rk/obpazovanie/id-P1400001093/ (дата обращения: 11.12.2018). – Загл. с экрана.

Об утверждении Правил организации дуального обучения [Электронный ресурс] : приказ Министра образования и науки Республики Казахстан от 21 янв. 2016 г. № 50 // Tengrinews.kz : актуальные новости в любое время. – Текст. дан. – Алматы, 2016. – Режим доступа: https://tengrinews.kz/zakon/pravitelstvo_respubliki_kazahstan_premier_ministr_rk/obpazovanie/id-V1600013422/ (дата обращения: 11.12.2018). – Загл. с экрана.

Особливостям впровадження дуальної системи навчання в Казахстані присвячено статті:

Бимагамбетова, Р. Ж. Перспективы и возможности внедрения дуальной системы обучения в процесс подготовки будущих актеров драматических театров / Р. Ж. Бимагамбетова // Молодой ученый. – 2016. – №12.1 : Спецвыпуск Кызылординского гуманитарного колледжа им. М. Маметовой. – С. 21–23.

Брагинец, Л. А. Возможности дуального обучения в системе «ВУЗ – производство» / Брагинец Людмила Алексеевна // «Иннова – 2015»: атты әдістемелік конференциясының материалдары = «Иннова – 2015»:

материалы метод. конф., 15–16 января 2015 г. / А. Байтұсынов атындағы Қостанай мемлекеттік университеті. – Қостанай, 2015. – С. 32–34.

Ибрашева, А. Дуальное обучение в РК: на пути к европейским стандартам / Алима Ибрашева, Динара Алимханова // Білімді ел = Образованная страна. – Қостанай, 2016. – 27 сент. (№ 18). – С. 12.

Зокрема, у статті Л. Брагинець, викладача Костанайського державного університету імені А. Байтурсинова, наголошено на тому, що в країні виокремлено галузі, які мають потребу у висококваліфікованих кадрах (сільське господарство, транспорт, металургія і машинобудування, нафтогазове і хімічне виробництво), і навчальні заклади, де їх можуть підготувати. За дорученням глави держави Н. Назарбаєва Фондом національного добробуту Казахстану підготовлено покроковий план впровадження дуальної моделі та визначено перелік базових підприємств, які беруть участь у проєкті. У країні створено організацію, яка виконує та координує роботу з цього напрямку (Управління методології дуальної системи навчання), розроблено типові навчальні плани та освітні програми за спеціальностями, новизна яких полягає в тому, що більш як 40–50% навчального часу відводиться виробничій практиці.

Фахівці департаменту розвитку технічної й професійної освіти Міністерства освіти і науки Республіки Казахстан А. Ібрашева та Д. Алімханова констатують, що в цілому до 2019 р. елементи дуального навчання будуть впроваджені у 80% коледжів, що забезпечить успішне входження молоді на ринок праці та якісне зростання їх професійних компетенцій.

У 2017 р. за фінансової підтримки уряду Німеччини Німецьке товариство з міжнародного співробітництва (GIZ) запустило у Вірменії нову фазу програми «Розвиток приватного сектора і технічна професійна освіта і навчання на Південному Кавказі». У чотирьох закладах освіти успішно впроваджуються елементи дуального навчання. Про плани GIZ розповідають керівник програми у Вірменії Вільгельм Гюго та експерт програми Юлія Стакян:

Проекты GIZ: инновационный подход к сфере профобразования [Электронный ресурс] : [на вопр. кор. общественно-полит. газеты «Голос Армении» отвечают руководитель программы «Развитие частного сектора и техническое профессиональное образование и обучение на Южном Кавказе» в Армении Вильгельм Гюго и эксперт программы Юлия Стакян / записала Зара Геворкян] // Голос Армении : общественно-политическая газета. – Текст. дан. – Ереван, 2018. – 29 янв. – Режим доступа: <http://golosarmenii.am/article/62123/proekty-GIZ-innovacionnyj-podход-k-sfere-profobrazovaniya> (дата обращения: 28.12.2018). – Загл. с экрана.

Зокрема, акцентовано увагу на питаннях перепідготовки викладацького складу, перегляду освітніх програм та створення методологічної бази, можливостях просування дуальних проєктів на інші навчальні заклади, а також залучення в орбіту проєкту нових спеціальностей.

IV. ДУАЛЬНА ОСВІТА: ПЕРЕВАГИ Й НЕДОЛІКИ

Переваги та недоліки впровадження елементів дуальної форми навчання у професійній підготовці кваліфікованих робітників розглянуто у працях:

Куделя, Н. Дуальное образование в Германии: плюсы и минусы / Наталия Куделя // Партнер. – Дортмунд (Германия), 2017. – № 9. – С. 44–45.

Мазур, В. А. Перспективи та проблеми впровадження дуальної освіти в Україні / Мазур В. А. // Збірник тез за матеріалами III Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Професійна підготовка фахівця в контексті потреб сучасного ринку праці», 27 лютого 2018 р. / Вінниц. нац. аграр. ун-т. – Вінниця. 2018. – С. 3–8.

Підберезня, Н. О. Підготовка молодого покоління до життєдіяльності в інформаційному суспільстві [Електронний ресурс] / Наталія Підберезня // Блог викладача інформатики та математики. – Текст. дані. – [Україна], 2017. – Режим доступу: http://pidbereznua.blogspot.com/2017/11/blog-post_0.html (дата звернення: 11.12.2018). – Назва з екрана.

Новіков, М. В. Розвиток професійно-технічної освіти в умовах децентралізації системи управління в Україні / М. В. Новіков // Демографія та соціальна економіка. – 2017. – № 2. – С. 126–137. – Бібліогр.: 9 назв.

The dual system of vocational training in Germany // The Hamburg Model – exemplary integration of youth into vocational education / Project management: Jurgen Hogeforster, Elina Priedulena. – Norderstedt (Germany), 2015. – P. 10–40.

The Education System in the Federal Republic of Germany 2015/2016 : A description of the responsibilities, structures and developments in education policy for the exchange of information in Europe / ed. Thomas Eckhardt ; Secretariat of the Standing Conference of the Ministers of Education and Cultural Affairs of the Länder in the Federal Republic of Germany. – Bonn, 2017. – 376 p.

Перевагами дуальної системи порівняно з традиційним навчанням є:

– співпраця закладу освіти з підприємством-замовником кадрів, урахування його вимог до майбутніх спеціалістів, залучення працівників підприємства до розробки навчальних планів і програм з відповідних професій;

– зацікавленість керівників підприємств у практичному навчанні свого майбутнього робітника;

– усування розриву між теорією та практикою;

– формування нової психології майбутнього робітника, мотивації здобуття знань та набуття професійних навичок;

– здійснення інституційних досліджень і консультування (моніторинг якості надання освітніх послуг у сфері професійної освіти, оновлення освітніх стандартів).

Доктор економічних наук, професор, завідувач відділу Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. Птухи НАН України М. Новіков наголошує, що попри позитивні результати застосування дуальної системи, вона не забезпечує потреби економіки у підготовці кадрів. Зокрема, з 90% компаній Німеччини, які мають дозвіл на навчання на виробництві, лише 21% підприємств пропонують професійне навчання. Дуальна освіта орієнтована переважно на виробничий і технологічний сектори і майже не застосовується в гуманітарному.

Німецькі дослідники визначили такі недоліки дуальної системи:

– на багатьох підприємствах навчальні плани і програми не виконуються, і учні оволодівають лише частиною навичок і умінь, передбачених інструкцією;

– доволі часто навчання взагалі не проводиться за навчальним планом, має безсистемний характер;

– навчальні майстерні не завжди використовуються за призначенням;

– навчальні плани і програми професійних шкіл не погоджені зі змістом навчання;

– підприємці не бажають створювати спеціальні робочі місця або навчальні майстерні для учнів.

Висновки. Підбиваючи підсумки, варто зазначити, що дуальна система навчання здобула світове визнання, і є найбільш поширеною формою підготовки фахівців, яка поєднує теоретичне навчання в навчальному закладі з виробничим навчанням на підприємстві. Зазначена система передбачає надання додаткових можливостей для сучасної молоді у виборі професії та освітньої установи, створення підґрунтя для побудови і планування кар'єри в майбутньому та підвищення конкурентоспроможності молоді на ринку праці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. **Бимагамбетова, Р. Ж.** Перспективы и возможности внедрения дуальной системы обучения в процесс подготовки будущих актеров драматических театров / Р. Ж. Бимагамбетова // Молодой ученый. – 2016. – № 12.1 : Спецвыпуск Кызылординского гуманитарного колледжа им. М. Маметовой. – С. 21–23. – Текст статьи доступен в Интернете: <https://moluch.ru/archive/116/31467/> (дата обращения: 24.01.2019).

2. **Бойчевська, І.** Роль системи дуальної освіти у професійній підготовці молоді у Німеччині / Ілона Бойчевська // Порівнял.-пед. студії. – 2009. – Вип. 2. – С. 68–74. – Бібліогр.: 11 назв. – Текст статті доступний в Інтернеті: <http://nmcpto.sumy.ua/wp-content/uploads/2017/04/Дуальна-система-Німеччини.pdf> (дата звернення: 24.01.2019).

3. **Брагинец, Л. А.** Возможности дуального обучения в системе «ВУЗ – производство» / Брагинец Людмила Алексеевна // «Иннова – 2015»: атты әдістемелік конференциясының материалдары = «Иннова – 2015»: материалы

метод. конф., 15–16 января 2015 г. / А. Байтұсынов атындағы Қостанай мемлекеттік университеті. – Қостанай, 2015. – С. 32–34. – Текст статьи доступен в Интернете: http://ksu.edu.kz/images/news/slider/2016/portfolio/vozmozhnosti_dual_nogo_obucheniya_v_sisteme.pdf (дата обращения: 24.01.2019).

4. **Гапонюк, Н.** Дуальна підготовка як складова системи професійної освіти молоді / Наталія Гапонюк, Олена Мікосянчик // Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації : матеріали XIX Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., 30 листоп. 2016 р. : зб. наук. пр. / Переяслав-Хмельницьк. держ. пед. ун-т ім. Григорія Сковороди. – Переяслав-Хмельницький, 2016. – С. 238–240. – Бібліогр.: 5 назв. – Текст статті доступний в Інтернеті: <https://confscientific.webnode.com.ua/files/200000013-3b2563c1fd/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%2019-4.pdf> (дата звернення: 24.01.2019).

5. **Гарасюта, В. М.** Особливості професійної підготовки інженерів у німецьких ВНЗ у системі дуальної освіти / Володимир Гарасюта // Педагогіка вищої та середньої школи : зб. наук. пр. / Криворіз. держ. пед. ун-т. – Кривий Ріг, 2013. – Вип. 39. – С. 299–302. – Бібліогр.: 6 назв. – Текст статті доступний в Інтернеті: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PVSSh_2013_39_58 (дата звернення: 24.01.2019).

6. **Дорожная** карта дуальной системы образования, предусматривающая создание учебных центров повышения квалификации и переквалификации при производственных предприятиях и их участие в подготовке ВУЗами и колледжами специалистов [Электронный ресурс] : утв. постановлением Правительства Республики Казахстан от 15 окт. 2014 г. № 1093 (с изменениями, внесенными постановлением Правительства РК от 05.02.2015 г. № 42) // Tengrinews.kz : актуальные новости в любое время. – Текст. дан. – Алматы (Республика Казахстан), 2016. – Режим доступа: https://tengrinews.kz/zakon/pravitelstvo_respubliki_kazahstan_premier_ministr_rk/obpazovanie/id-P1400001093/ (дата обращения: 24.01.2019). – Загл. с экрана.

7. **Дяків, О. В.** Механізми регулювання взаємодії освіти та ринку праці: зарубіжний досвід / Оксана Дяків // Вісн. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Серія: Державне управління. – 2011. – № 3. – С. 264–267. – Бібліогр.: 8 назв. – Текст статті доступний в Інтернеті: <http://visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2013/11/2011-3-37.pdf> (дата звернення: 24.01.2019).

8. **Загоруйко, А. О.** Розвиток дуальної системи навчання на прикладі Німеччини / Загоруйко А. О., Іващук А. Ю., Колесник М. Ю. // Nowy sposób rozwoju : monografia rok konferencyjna, Poznan, 31.11.2017 / [red. naukowy W. Okulicz-Kozaryn]. – Warszawa, 2017. – С. 227–230. – Бібліогр.: 6 назв. – Текст статті доступний в Інтернеті: http://xn--e1aaifpcds8ay4h.com.ua/files/71_3.pdf#page=227 (дата звернення: 24.01.2019).

9. **Ибрашева, А.** Дуальное обучение в РК: на пути к европейским стандартам / Алима Ибрашева, Динара Алимханова // Білімді ел = Образованная страна. – Қостанай, 2016. – 27 сент. (№ 18). – С. 12. – Текст

стаття доступен в Інтернеті: <http://iac.kz/ru/publishing/dualnoe-obuchenie-v-rk-na-puti-k-evropeyskim-standartam> (дата звернення: 24.01.2019).

10. **Кершенштейнер, Г.** Школа будущего – школа работы / Георг Кершенштейнер // Основные вопросы школьной организации / Георг Кершенштейнер. – Петербург, 1920. – С. 80–97. – Текст доступен в Інтернеті: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Pedagog/galag/27.php (дата звернення: 24.01.2019).

11. **Колари, О.** Учащиеся дуальной системы обучения будут получать стипендии и зарплаты [Электронный ресурс] / Ольга Колари // Monitorul Fiscal FISC.MD. – Текст. дан. – Кишинеу, 2018. – Режим доступа: <https://monitorul.fisc.md/editorial/uchaschiesya--dualnoy-sistemy-obucheniya-budut-poluchat-stipendii-i-zarplaty.html> (дата звернення: 24.01.2019). – Загл. с экрана.

12. **Кравець, Ю. І.** Ремісничі палати у системі професійної освіти Німеччини / Юрій Іванович Кравець // Проф.-техн. освіта. – 2010. – № 4. – С. 40–41. – Бібліогр.: 3 назви.

13. **Креденець, Н.** Законодавчо-правові аспекти функціонування соціального партнерства у професійній підготовці фахівців сфери послуг Австрії та Німеччини / Надія Креденець // Пед. науки: теорія, історія, інновац. технології. – 2017. – № 5. – С. 35–49. – Бібліогр.: 11 назв. – Текст статті доступний в Інтернеті: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pednauk_2017_5_6 (дата звернення: 24.01.2019).

14. **Кресс, Х.** «Старая дама в очень современном интернациональном платье» (немецкая дуальная система профессионального образования и обучения в Германии и в мире) / Кресс Ханнелоре, Есенина Екатерина Юрьевна // Образование и наука. – 2015. – № 8. – С. 34–49. – Библиогр.: 4 назв. – Текст статті доступен в Інтернеті: <https://cyberleninka.ru/article/n/staraya-dama-v-ochen-sovremennom-internatsionalnom-platie-nemetskaya-dualnaya-sistema-professionalnogo-obrazovaniya-i-obucheniya-v> (дата звернення: 24.01.2019).

15. **Кристочук, Т.** Діагностика професійної спрямованості особистості: досвід Німеччини / Тетяна Кристочук // Неперерв. проф. освіта: теорія і практика. – 2017. – Вип. 3/4. – С. 130–136. – Бібліогр.: 11 назв. – Текст статті доступний в Інтернеті: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NPO_2017_3-4_23 (дата звернення: 24.01.2019).

16. **Куделя, Н.** Дуальное образование в Германии: плюсы и минусы / Наталия Куделя // Партнер. – Дортмунд (Германия), 2017. – № 9. – С. 44–45. – Текст статті доступен в Інтернеті: <https://www.partner-inform.de/partner/detail/2017/9/269/8706/dualnoe-obrazovanie-v-germanii-pljusy-i-minusy> (дата звернення: 24.01.2019).

17. **Лю Чжиянь.** Регионализация профессионального образования Китая в условиях его реформирования : автореф. дис. ... канд. пед. наук : специальность 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Лю Чжиянь ; ФГБОУ ВО «Забайкальский государственный университет». – Улан-Удэ, 2018. – 24 с. – Текст доступен в Інтернеті:

<http://www.bsu.ru/content/disser/705/lyu-chzhiyan.-avtoreferat.-A5-dlya-razmescheniya-na-saite.pdf> (дата обращения: 24.01.2019).

18. **Лю Чжиянь.** О развитии дуального образования в профессиональном образовании Китая / Лю Чжиянь // Ученые записки ЗабГУ. Сер.: Профессиональное образование, теория и методика обучения / Забайкальский гос. ун-т. – Чита, 2016. – Т. 11, № 6. – С. 74–79. – Библиогр.: 10 назв. – Текст статьи доступен в Интернете: <https://cyberleninka.ru/article/n/o-razviti-dualnogo-obrazovaniya-v-professionalnom-obrazovanii-kitaya> (дата обращения: 24.01.2019).

19. **Мазур, В. А.** Перспективи та проблеми впровадження дуальної освіти в Україні / Мазур В. А. // Збірник тез за матеріалами III Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Професійна підготовка фахівця в контексті потреб сучасного ринку праці», 27 лютого 2018 р. / Вінниц. нац. аграр. ун-т. – Вінниця. 2018. – С. 3–8. – Текст статті доступний в Інтернеті: [http://www.vsau.org/web/vsau/vsau.nsf/16f6d6ee76bfca88c2256fc7003eb153/b238cee15fbe7ba5c2257e61003039c5/\\$FILE/ЗБІРНИК%20ТЕЗ%20виправлений.pdf](http://www.vsau.org/web/vsau/vsau.nsf/16f6d6ee76bfca88c2256fc7003eb153/b238cee15fbe7ba5c2257e61003039c5/$FILE/ЗБІРНИК%20ТЕЗ%20виправлений.pdf) (дата звернення: 24.01.2019).

20. **Максимчук, В. С.** Професійна підготовка майбутніх фахівців соціальної сфери у вищих навчальних закладах Німеччини : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Максимчук Валентин Спиридонович ; НАПН України, Ін-т вищ. освіти. – Київ, 2014. – 20 с.

21. **Мілл, У.** Дуальне навчання: досвід Німеччини / Мілл Ульріх ; ред. та допов.: Олена Давліканова, Ніна Світайло // Маркетинг в Україні. – 2016. – № 6. – С. 53–62. – Текст статті доступний в Інтернеті: <http://ir.kneu.edu.ua/bitstream/2010/23961/1/53-62.pdf> (дата звернення: 24.01.2019).

22. **Моцюк, Т. І.** Особливості дуального навчання на прикладі системи освіти Німеччини / Моцюк Т. І. // Діалог культур у Європейському освітньому просторі : матеріали II Міжвузів. конф. для інозем. студентів (16 трав. 2017 р., Київ) / Київ. нац. ун-т технологій та дизайну. – Київ, 2017. – С. 94–99. – Бібліогр.: 6 назв. – Текст статті доступний в Інтернеті: https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/6588/1/20170516Dialog_P094-099.pdf (дата звернення: 24.01.2019).

23. **Новіков, М. В.** Розвиток професійно-технічної освіти в умовах децентралізації системи управління в Україні / М. В. Новіков // Демографія та соціальна економіка. – 2017. – № 2. – С. 126–137. – Бібліогр.: 9 назв. – Текст статті доступний в Інтернеті: <https://dse.org.ua/archive/30/9.pdf> (дата звернення: 24.01.2019).

24. **Об образовании** [Электронный ресурс] : Закон Республики Казахстан от 27 июля 2007 г. № 319-III (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.04.2019 г.) // Параграф : информ система. – Текст. дан. – Алматы (Республика Казахстан), 2018. – Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30118747 (дата обращения: 24.04.2019). – Загл. с экрана.

25.Об утверждении Правил организации дуального обучения [Электронный ресурс] : приказ Министра образования и науки Республики Казахстан от 21 янв. 2016 г. № 50 // Tengrinews.kz : актуальные новости в любое время. – Текст. дан. – Алматы (Республика Казахстан), 2016. – Режим доступа:

https://tengrinews.kz/zakon/pravitelstvo_respubliki_kazahstan_premier_ministr_rk/obpazovanie/id-V1600013422/ (дата обращения: 24.01.2019). – Загл. с экрана.

26.Овчарик, З. Д. Переваги дуальної системи освіти у вищих навчальних закладах / Овчарик З. Д. // Четверта міжнародна науково-практична конференція «Відкриті еволюціонуючі системи» (20–21 травня 2016 року) : зб. пр. / ВП НУБіП України «Ніжинський агротехнічний інститут». – Ніжин, 2016. – Ч. 1. – С. 31–34. – Бібліогр.: 6 назв. – Текст статті доступний в Інтернеті: http://nati.org.ua/docs/science/2016/Conference_18052016_p001.pdf (дата звернення: 24.01.2019).

27.Петерсен, А. В. Доклад «Подход и опыт разработки профессиональных стандартов в Германии» / А. Вилли Петерсен, Маик Йепсен. – Фленсбург, 2015. – 48 с. – Библиогр.: с. 47–48. – Текст доступен в Интернете: <http://www.trudcontrol.ru/files/editor/files/Подход%20и%20опыт%20разработки%20профессиональных%20стандартов%20в%20Германии.pdf> (дата обращения: 24.01.2019).

28.Пилипенко, О. П. Ветеринарна освіта в дуальній системі професійної підготовки Німеччини / Пилипенко О. П., Лисий В. // Nowy sposób rozwoju. Pedagogika : monografia pokonferencyjna, Roznan, 31.11.2017 / [red. naukowy W. Okulicz-Kozaryn]. – Warszawa, 2017. – С. 18–21. – Бібліогр.: 7 назв. – Текст статті доступний в Інтернеті: http://конференция.com.ua/files/71_3.pdf (дата звернення: 24.01.2019).

29.Підберезня, Н. О. Підготовка молодого покоління до життєдіяльності в інформаційному суспільстві [Електронний ресурс] / Наталія Підберезня // Блог викладача інформатики та математики. – Текст. дані. – [Україна], 2017. – Режим доступу: http://pidbereznaya.blogspot.com/2017/11/blog-post_0.html (дата звернення: 24.01.2019). – Назва з екрана.

30.Положение об организации программ профессионально-технического образования в форме дуального образования [Электронный ресурс] : утв. Постановлением Правительства Республики Молдова от 22 янв. 2018 г. № 70 // Registrul de stat al actelor juridice al Republicii Moldova. – Текст. дан. – Кишенев, 2018. – Режим доступа: <http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=373978&lang=2> (дата обращения: 24.01.2019). – Загл. с экрана.

31.Пристая, О. Д. Практична підготовка фахівців для деревообробної галузі: дуальний формат / О. Д. Пристая, О. В. Врублевська // Вісн. Вінниць. політехн. ін-ту. – 2016. – № 1. – С. 148–154. – Бібліогр.: 16 назв. – http://nbuv.gov.ua/UJRN/vvpi_2016_1_25 (дата звернення: 24.01.2019).

32. **Проекты GIZ:** инновационный подход к сфере профобразования [Электронный ресурс] : [на вопр. кор. газеты «Голос Армении» отвечают руководитель программы «Развитие частного сектора и техническое профессиональное образование и обучение на Южном Кавказе» в Армении Вильгельм Гюго и эксперт программы Юлия Стакян / записала Зара Геворкян] // Голос Армении : общественно-политическая газета. – Текст. дан. – Ереван, 2018. – 29 янв. – Режим доступа: <http://golosarmenii.am/article/62123/proekty-GIZ-innovacionnyj-podход-k-sfere-profobrazovaniya> (дата обращения: 28.12.2018). – Загл. с экрана.

33. **Радкевич, В. О.** Професійна освіта і навчання в Данії / В. О. Радкевич // Проф.-техн. освіта. – 2013. – № 4. – С. 57–58. – Текст статті доступний в Інтернеті: http://lib.iitta.gov.ua/2595/1/Професійна_освіта_і_навчання_в_Данії.pdf (дата звернення: 24.01.2019) ; 2014. – № 1. – С. 54–55. – Текст статті доступний в Інтернеті: <http://lib.iitta.gov.ua/7580/1/Професійна%20освіта%20і%20навчання%20в%20Данії.pdf> (дата звернення: 24.01.2019).

34. **Роляк, А. О.** Організація неперервної професійної освіти: данський контекст / Роляк А. О. // Молодий вчений. – 2018. – № 5, [ч. 1]. – С. 79–82. – Текст статті доступний в Інтернеті: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2018_5\(1\)_23](http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2018_5(1)_23) (дата звернення: 24.01.2019).

35. **Роляк, А.** Професійна підготовка вчителя народної школи в Данії: теоретичні засади / Ангеліна Роляк // Педагогічна освіта і наука в умовах класичного університету: традиції, проблеми, перспективи : зб. наук. пр. / Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. – Львів, 2013. – Т. 1 : Підготовка педагогічних кадрів у вищій школі: виклики, проблеми, динаміка змін. – С. 411–429. – Текст статті доступний в Інтернеті: http://pedagogy.lnu.edu.ua/departments/pedagogika/periodic/pedos3t/tom1/44_roliak.pdf (дата звернення: 24.01.2019).

36. **Романов, А.** Дуальное образование стало реальностью [Электронный ресурс] / Александр Романов // Экономическое обозрение. Логос пресс. – Текст. дан. – Кишенев, 2018. – 14 сент. (№ 33). – Режим доступа: http://www.logos.press.md/1247_07_1/ (дата обращения: 24.01.2019). – Загл. с экрана.

37. **Стратегия** развития образования на 2014–2020 годы «Образование – 2020» [Электронный ресурс] : утв. Постановлением Правительства Республики Молдова от 14 нояб. 2014 г. № 944 // Registrul de stat al actelor juridice al Republicii Moldova. – Текст. дан. – Кишенев, 2014. – Режим доступа: <http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=355494&lang=2> (дата обращения: 24.01.2019). – Загл. с экрана.

38. **Тидеманн, Б.** Дуальная система – немецкая форма профессионального образования / Б. Тидеманн // Образование и наука. – 2011. – № 6. – С. 112–123. – Библиогр.: 12 назв. – Текст статьи доступен в

Интернете: <https://cyberleninka.ru/article/n/dualnaya-sistema-nemetskaya-forma-profesionalnogo-obrazovaniya> (дата обращения: 24.01.2019).

39. **Тидеманн, Б.** Особенности дуальной системы профессионального образования Германии / Б. Тидеманн // Становление и развитие ремесленничества и профессионального ремесленного образования в России : сб. науч. ст. 4-й Междунар. науч.-практ. конф., 5–7 дек. 2011 г., г. Екатеринбург / Рос. гос. проф.-пед. ун-т. – Екатеринбург, 2011. – С. 267–278. – Библиогр.: 12 назв. – Текст статьи доступен в Интернете: http://elar.rsvpu.ru/bitstream/123456789/22077/1/srrpro_2011_art_045.pdf (дата обращения: 24.01.2019).

40. **Трудовой кодекс Республики Казахстан** [Электронный ресурс] : от 23 нояб. 2015 р. № 414-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 21.07.2018 г.) // Параграф : информ система. – Текст. дан. – Алматы (Республика Казахстан), 2018. – Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38910832#pos=4;-150 (дата обращения: 24.01.2019). – Загл. с экрана.

41. **Яковенко, О.** Практична підготовка у вищих навчальних закладах Німеччини: особливості дуальної системи / Олена Яковенко // Порівнял. проф. педагогіка. – 2012. – № 1. – С. 76–81. – Бібліогр.: 8 назв. – Текст статті доступний в Інтернеті: <http://www.khnu.km.ua/root/Res/2-7003-27.pdf> (дата звернення: 24.01.2019).

42. **Ausbildung & Duales studium** [Elektronische ressource] // Continental. The Future in Motion. – Textdaten. – Hannover, 2018. – Zugriffsmodus: <https://www.continental-corporation.com/de/karriere/schueler> (Datum der Anfrage: 11.12.2018). – Titel vom Bildschirm.

43. **Berufsausbildungsgesetz** (BAG) [Elektronische ressource] : Bundesgesetz vom 26. März 1969 über die Berufsausbildung von Lehrlingen : idF BGBl. I № 32/2018 // WEKA. Arbeitsrecht online. – Textdaten. – Wien, 2018. – Zugriffsmodus: <https://www.weka.at/arbeitsrecht/Vorschriften/Berufsausbildungsgesetz> (Datum der Anfrage: 11.12.2018). – Titel vom Bildschirm.

44. **Con d de dual**: investigación sobre la implantación del sistema dual en la formación profesional en España / Fernando Marhuenda-Fluixá, María José Chisvert-Tarazona, Davinia Palomares-Montero, Javier Vila // Educar. – 2017. – Vol. 53, Iss. 2. – P. 285–307. – Modo de acceso: https://ddd.uab.cat/pub/educar/educar_a2017v53n2/educar_a2017v53n2p285.pdf (Fecha de apelación: 24.01.2019).

45. **Damaschin, M.** Învățământul dual, tot mai aproape de implementare / Marina Damaschin // Monitorul Fiscal. FISC. md. – Date de text. – Chișinău, 2018. – Modul de acces: <https://monitorul.fisc.md/editorial/invatamantul-dual-tot-mai-aproape-de-implementare.html> (Data recursului: 11.12.2018). – Titlul de pe ecran.

46. **Duales studium** [Elektronische ressource] : studium mit berufsausbildung. Ausgabe 2017/2018 / Institut für Wissenschaftliche Veröffentlichungen. – Textdaten. – Hamburg, 2018. – 338 s. – Zugriffsmodus:

<http://www.alphapublic.de/flashbook/096-489-duales-studium-2017-18/files/assets/basic-html/page-U1.html> (Datum der Anfrage: 24.01.2019). – Titel vom Bildschirm.

47. **Duales-studium** [Elektronische ressource] // Ausbildung.de. – Textdaten. – [Bundesrepublik Deutschland], 2018. – Zugriffsmodus: <https://www.ausbildung.de/duales-studium/> (Datum der Anfrage: 11.12.2018). – Titel vom Bildschirm.

48. **Duales.de** [Elektronische ressource]. – Textdaten. – [Bundesrepublik Deutschland], 2018. – Zugriffsmodus: <https://www.duales.de/> (Datum der Anfrage: 11.12.2018). – Titel vom Bildschirm.

49. **Euler, D.** Germany's dual vocational training system: a model for other countries? : a study commissioned by the Bertelsmann Stiftung / Dieter Euler. – Guetersloh, 2013. – 78 p. – Zugriffsmodus: https://www.bertelsmann-stiftung.de/fileadmin/files/BSt/Publikationen/GrauePublikationen/GP_Germanys_dual_vocational_training_system.pdf (Datum der Anfrage: 11.12.2018).

50. **Homs, O.** La implantación en España de la formación profesional dual: perspectivas / Oriol Homs // Revista Internacional de Organizaciones. – 2016. – № 17. – P. 7–20. – Modo de acceso: http://www.revista-rio.org/index.php/revista_rio/article/view/209/188 (Fecha de apelación: 24.01.2019).

51. **La implantación** de la Formación Profesional Dual en España: Certezas e incertidumbres / Equipo de investigación: María José Chisvert, Davinia Palomares, Germán Gil, Javier Vila ; University of Valencia (UVEG). – Valencia, 2015. – 43 p. – Modo de acceso: https://www.researchgate.net/publication/322252046_La_implantacion_de_la_Formacion_Profesional_Dual_en_Espana_Certezas_e_incertidumbres (Fecha de apelación: 24.01.2019).

52. **Langenkamp, K.** Duale Studiengänge Zusammenstellung aus : Literaturdatenbank Berufliche Bildung : Version: 3.0, Oktober 2017 / Karin Langenkamp, Markus Linten. – Bonn : Bundesinstitut für Berufsbildung, 2017. – 27 s. – (Auswahlbibliografie). – Zugriffsmodus: https://www.bibb.de/dokumente/pdf/a1bud_auswahlbibliografie-duales_Studium.pdf (Datum der Anfrage: 24.01.2019).

53. **Langthaler, M.** The transfer of the Austrian dual system of vocational education to transition and developing countries. An analysis from a developmental perspective / Margarita Langthaler ; Austrian Foundation for Development Research. – Vienna, 2015. – 44 p. – Mode of access: https://www.oefse.at/fileadmin/content/Downloads/Publikationen/Workingpaper/WP53_dual_system.pdf (Access date: 24.01.2019).

54. **Las empresas** y la FP Dual en España : Informe de situación 2016 / Alianza para la FP Dual. – Barcelona (España), 2016. – 18 p. – Modo de acceso: https://www.fundacionbertelsmann.org/fileadmin/files/Fundacion/Publicaciones/Las_empresas_y_la_FP_Dual_en_Espana_a_web.pdf (Fecha de apelación: 24.01.2019).

55. **Ley Orgánica** 8/2013, de 9 de diciembre, para la Mejora de la Calidad Educativa [Recurso electrónico] : Texto Refundido con LO 2/2006 de Educación BOE nº.295, de 10/12/2013 // BOE : Agencia Estatal Boletín Oficial del Estado. – Datos de texto. – Madrid, 2013. – 10 dic. (№ 259). – Modo de acceso: <https://www.boe.es/boe/dias/2013/12/10/pdfs/BOE-A-2013-12886.pdf> (Fecha de apelación: 11.12.2018). – Título de pantalla.

56. **Oleskova, H. H.** Dual education as the peculiarity of specialized training of nursing personnel in Germany / Halyna Oleskova // Порівнял. проф. педагогіка. – 2017. – № 7. – С. 86–92. – Текст статті доступний в Інтернеті: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ppp_2017_7%282%29_15 (дата звернення: 24.01.2019).

57. **Pineda Herrero, P.** La FP Dual en los centros educativos: visiones del profesorado Informe ejecutivo / Pilar Pineda Herrero, Laura Arnau Sabatés, Anna Ciraso Calí ; Alianza para la FP Dual. – Barcelona (España), 2017. – 39 p. – Modo de acceso: https://www.fundacionbertelsmann.org/fileadmin/files/Fundacion/Publicaciones/25102017_Centros-digit.pdf (Fecha de apelación: 24.01.2019).

58. **Real Decreto** 1529/2012, de 8 de noviembre, por el que se desarrolla el contrato para la formación y el aprendizaje y se establecen las bases de la formación profesional dual [Recurso electrónico] : Ministerio de la Presidencia «BOE» núm. 270, de 9 de noviembre de 2012 : Referencia: BOE-A-2012-13846 : Texto Consolidado : Última modificación: 11 de marzo de 2014 // BOE : Agencia Estatal Boletín Oficial del Estado. – Datos de texto. – Madrid, 2012. – 9 nov. (№ 270). – Modo de acceso: <https://www.boe.es/buscar/pdf/2012/BOE-A-2012-13846-consolidado.pdf> (Fecha de apelación: 11.12.2018). – Título de pantalla.

59. **Reform** der beruflichen Bildung : Berufsbildungsgesetz 2005 [Elektronische ressource] // Bundesministerium für Bildung und Forschung. – Textdaten. – Bonn, 2015. – Zugriffsmodus: <https://www.bmbf.de/pub/Berufsbildungsgesetz.pdf> (Datum der Anfrage: 11.12.2018). – Titel vom Bildschirm.

60. **Rego Agraso, L.** Formación profesional dual: comparativa entre el sistema Alemán y el incipiente modelo Español = Vocational Dual Education System: comparison between the German model and the new Spanish vocational training / Laura Rego Agraso, Eva M. Barreira Cerqueiras, Antonio F. Rial Sánchez // Revista Española de Educación Comparada. – 2015. – № 25. – P. 149–166. – DOI: 10.5944/reec.25.2015.14788. – Modo de acceso: <http://revistas.uned.es/index.php/REEC/article/viewFile/14788/13160> (Fecha de apelación: 24.01.2019).

61. **Shulman, L. S.** Those Who Understand: Knowledge Growth in Teaching / Lee S. Shulman // Educational Researcher. – 1986. – Vol. 15, № 2. – P. 4–14. – Mode of access: http://www.fisica.uniud.it/URDF/masterDidSciUD/materiali/pdf/Shulman_1986.pdf (Access date: 24.01.2019).

62. **The dual** system of vocational training in Germany // The Hamburg Model – exemplary integration of youth into vocational education / Project

management: Jurgen Hogeforster, Elina Priedulena. – Norderstedt (Germany), 2015. – P.10–40. – Mode of access: <http://www.vet-bsr.eu/wp-content/uploads/2015/09/Manual-Hamburg-Model.pdf> (Access date: 24.01.2019).

63. **The Education System in the Federal Republic of Germany 2015/2016** : A description of the responsibilities, structures and developments in education policy for the exchange of information in Europe / ed. Thomas Eckhardt ; Secretariat of the Standing Conference of the Ministers of Education and Cultural Affairs of the Länder in the Federal Republic of Germany. – Bonn, 2017. – 376 p. – Mode of access: https://www.kmk.org/fileadmin/Dateien/pdf/Eurydice/Bildungswesen-engl-pdfs/dossier_en_ebook.pdf (Access date: 24.01.2019).

64. **The Effectiveness Dual System Education Program at 3 and 4 Year Vocational High School on Improving Mechanical Engineering Student Achievement** / Amiruddin, Djoko Kustono, Syamsul Hadi, Djuanda // Proceedings of the International Mechanical Engineering and Engineering Education Conferences (IMEEEEC 2016), East Java, Indonesia, 7–8 October 2016 / ed. Poppy Puspitasari [et al.]. – East Java, 2016. – Vol.1778, Iss. 1. – P.030037-1–030037-5. – DOI: 10.1063/1.4965771. – Mode of access: – <http://aip.scitation.org/doi/pdf/10.1063/1.4965771> (Access date: 24.01.2019).

65. **Wegweiser-Duales-Studium** [Elektronische ressource]. – Textdaten. – [Bundesrepublik Deutschland], 2018. – Zugriffsmodus: <https://www.wegweiser-duales-studium.de/> (Datum der Anfrage: 11.12.2018). – Titel vom Bildschirm.